

MEKTEP OQIWSHILARINDA HUQIQIY SANANI QÁLIPLESTIRIW ÓZGESHELIKLERI

Jalalova Xalima Alimjanovna

Seytjanova Shinargúl Qoshjanovna

I.Yusupov atındaǵı dóretiwshilik mektebi tárbiyashi-pedagog.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13318607>

Anotatsiya. Bul maqalada mektep oqıwshılarında huqıqıy sananı qálıplestiriw ózgeshelikleri, sana hám tálim-tárbiya haqqında izertlewler haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: Mektep, oqıwshı, huquq, tárbiya- tálim, jámiyet, sana.

DIFFERENCES IN THE FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS OF SCHOOLCHILDREN

Abstract. In this article, the differences in the formation of legal consciousness of schoolchildren, researches on consciousness and education are explained.

Key words: School, student, law, education, society, consciousness.

РАЗЛИЧИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье объясняются различия в формировании правового сознания школьников, исследования сознания и образования.

Ключевые слова: Школа, ученик, право, образование, общество, сознание.

Huqıqıy tálim huqıqıy bilimlerde ózlestiriwde ámeliy kónlikpeler hám qánigeler qálıplesiwin názerde tutadı. Bul bolsa jaslardın huqıqıy tárepten hár tárepleme bárkamal insan bolıp tárbiyalanıwı ushın imkaniyat jaratadı. Huqıqıy tálim tek ǵana bilim beriw, bálkim huqıqbuzarlıqlardıń aldın alıw, intizamdı bekkemlew, huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı joqarılatıw sıyaqlı wazıypalardı óz aldına maqset qılıp qoyadı. Joqarı huqıqıy mádeniyatqa, huqıqıy sanaga, huqıqıy tárbiyaga erisiw huqıqıy bilimlerde puxta iyelewge baylanıslı. Farabiy tálim-tárbiyanı úzliksiz birlikte alıp barıw haqqında tálim berer eken, olardıń hár biri insandı kamalga keltiriwde óz ornı hán ahmiyetke iye ekenligin ayrıqsha atap ótedi. Farabiy tálim hám tárbiyaga birinshi márte táriyp bergen alim bolıp, tálim insanğa oqıtıw, túsindiriw tiykarında teoriyalıq bilim beriw; tárbiya teoriyalıq pazıyletti, belgili ónerdi iyelew ushın zárúr bolǵan minez qulıq normaların hám ámeliy kónlikpelerdi úyretiw dep esaplaydı¹. Hár ekewi birlesse jetiklik bilim hám ámeliy kónlikpeler qay dárejede úyrengenligine qarap payda bladı dep korsetedi.

U.Tojixanov hám A.Saidov aytıp ótkenindey, huqıqıy tálım nátiyjeleri oqıwshılar social iskerliginiń asıwı, olardı ótmishke, itibarsızlıq, eki júzlilik, milliy mánawiyat normaların buzıwǵa qarsı gúresiwge tartqanında kórinedi. Demek, shaxs huqıqıy sananıń qalıplesiwi qıyın procesti huqıqıy tálım tárbiyanı óz ishine aladı.

Solay eken, huqıqıy tálım tárbiya procesiniń quramlıq bólekleri bolǵan huqıqıy tálım, huqıqıy tárbiya túsiniqlerine anıqlıq kiritiw talap etiledi. Joqarıdaǵı ulıwmalıq pikirlerdi toltırǵan halda huqıqıy tálım tárbiyaǵa tómendegishe táriyp beriw lazım.

Huqıqıy tálım tárbiya degende bilimlerdi beriw nátiyjesinde huqıqıy túsiniqler hám túsiniqler qabıl etiw hám de shaxstı huqıqıy qaǵıydalarǵa ámel qılıw ruwxında tárbiyalap, onıń huqıqıy sanası hám mádeniyatın joqarılatıw túsiniledi. Sol sebepli huqıqıy tálım hám huqıqıy tárbiyaǵa ayırıqsha táriyp beriw múmkin.

Huqıqıy tálım - bul huqıqıy bilimlerdi iyelew, huqıqıy kónlikpelerdi hám qánigelikti qalıplestiriw bolıp tabıladı. Sonday-aq huqıqıy tálım jaslardı aqlıy tárepten rawajlandırıw tárbiyalaydı. Huqıqıy bilimlendiriw nátiyjesinde jaslardıń huqıqıy sanasına, ishki sezimine, batırlıǵına ástelik penen bir sistema sıpatında tásir etiwge erisilmekte. Huqıqıy bilimlendiriw huqıqıy maǵlıwmattı belgili bir tártipke keltiriw hám onı qabıl qılıwdı óz ishine aladı.

Huqıqıy tárbiya bolsa jaslardıń alǵan bilimlerin ámeliyatta qollay alıwǵa úyretiw esaplanadı. Huqıqıy tárbiya huqıqıy bilimlersiz ámelge aspaydı. Huqıqıy bilim beriwden maqset shaxstıń alǵan bilimlerin ámeliyatta qollaw tiykarında huqıqıy tárbiyalaw bolıp tabıladı. Bul iskerlik belgili procesti shólkemlestiredi.

Huqıqıy bilim procesi oqıtıwshı hám oqıwshılar arasındaǵı múnásibet bilim beriw bilim alıw úyretiw úyreniw meyilinde júz beretuǵın múnásibetler birlespesi.

Huqıqıy bilim oqıtıwshı menen oqıshınıń birgeliktegi iskerligi sıpatında óz-ara baylanıshlı eki proceske oqıtıwshı iskerligi sıpatında bilim beriwge hám oqıwshınıń iskerligi sıpatında bilim alıwǵa ajıraladı. Bilim beriwshi jámiyet máplerin talqılaǵan halda barlıq oqıw orınlarında tálım beriwdiń konstituciyalıq huqıqın támiyinlewge qaratadı. Huqıqıy bilim beriwshi:

- tálım hám tárbiyanıń insanpárwar, demokratiyalıq xarakterde ekenliginen kelip shıqqan halda bilim alıwshı menen múnásibetler aǵımın insanıy pazıyletler: oz-ara húrmet, izzet, ruxında ámelge asırıwdı óz aldına wazıypa etip qoyadı;

- huqıqıy tálimniń úzliksizligi hám izbe izligin támiyinleydi;

- huqıqıy tálım sistemasınıń dúnyalıq xarakterde ekenligin itibardan shette qaldırmaıdı;

- huqıqıy bilimli bolıwdı hám uqplılıqtı xoshametleydi.

Huqıqıy tálım bilim beriwshi ushın logikalıq iskerligi de bolıp tabıladı. Ol ózin qorshap turǵan álemdi biliwi hám tálım beriw iskerligin tereńlestiredi. Ol tálımda jańa mazmun hám metodlardı izleydi. Tálım bilim alıwshı ushın da, bilim beriwshi ushında ózin qorshap turǵan álemdi biliwdiń bir túri esaplanadı. Biliw haqqında, onıń basqıshları haqqında keyinirek toqtap otiwge háreket etemiz.

Huqıqıy tálım procesi tómendgilerden ibarat:

- bilim,
- kamalǵa jetkiziw,
- tárbiyalaw,

Solay etip, huqıqıy tálım shaxs háreketleri turaqlı bilim hám kónlikpeler hám de qánigeliklerdi ózlestirip alıwǵa qaratılǵan sanalı maqset penen basqarılatuǵın proces bolıp tabıladı.

Huqıqıy tálım procesinde shaxs logikalıq jaqtan oylaydı, hám sonıń menen qanday da bir ilgeri málim bolmaǵan ózgesheliklerge dus keledi. Huqıqıy oyda huqıqıy túsinipler bir-biri menen uzliksiz baylanıslı. Oqıwshılarda tolıq hám anıq oylar bolsa ǵana túsinipler qalıpleseedi. Huqıqıy oylawdı qalıplestiriwde qabıl etiw procesi áhmiyetli sanaladı. Hádiyse hám waqıyaladıń insan sanasında sáwleleniw unamlı tásirin tiygizedi.

Shaxs huqıqıy sanasınıń qalıplesiwi huqıqıy tólım mazmunınıń elementlerine baylanıslı.

Huqıqıy tálım mazmunı bul huqıqtı oqıtıw, túsindiriw tiykarında teoriyalıq bilim beriwden ibarat.

Tárbiyalıq wazıypa - tálım alıwshılardıń ulıwma insanıyılıq huqıqıy qádiriyatlar hám qaǵıydalarǵa boysınıw ruwxında tárbiyalaw, olarda tártiplilik, juwapkershilik, sanalı, intizamlılıq, ǵárezsizlik, huqıq haqqında erkin pikirlik, halallıqtı qalıplestiriw.

Rawajlantırırshı wazıypa - tálım alıwshılarda oqıw-úyreniw iskerliginiń unamlı sıpatları qızıǵıwshılıq huqıq sawatxanlıǵı liderlik hám huqıqıy iskerlikti qalıplestiriw hám de rawajlandırırw.

Huqıqıy tálimniń izertlew obiekti bir neshe basqıshlarǵa bólinedi:

- shańaraq tálimi, yaǵnıy semya aǵzaları menen tárbiyalanıwshı balalar arasındaqı tálım tárbiyalıq múnásibetler

- baqsha tálimi, yaǵnıy ata-ana hám baqsha tárbiyashıları menen tárbiyalanıwshı balalar arasındaqı tálım tárbiyalıq múnásibetler

- ulıwma orta tálım, yaǵnıy hámme pánler quramında hám arnawlı oqıw pánler arqalı oqıtıwshılar menen oqıwshılar arasındaqı tálım tárbiya múnásibetleri

- orta arnawlı, kásip óner tálimi, yaǵnıy ol yáki bul kásipti úyretiw menen baylanıslı bolǵan halda oqıtıwshı menen talabalar oratsındaǵı tálım tárbiyalıq múnásibetler

- joqarǵı tálım, yaǵnıy joqarı maǵlıwmatlı qániygeler tayarlaw arqalı professor oqıtıwshılar menen talabalar ortasındaǵı tálım tárbiyalıq múnásibetler.

Huqıqıy bilimler tiykarınan tálım-tárbiya mákemelerinde beriledi. Tálım-tárbiya mákemelerinde jaslardıń sanasına rawajlandırıw hám tárbiyalaw, oqıw -tárbiya procesin jetilistiriwdiń kútá úlken múmkinshilikleri bar. Bul múmkinshiliklerdi ámelge asırıw jolları hám metodların túsintirip beriw huqıqıy tálım teoriyasınıń zárúrli máselelerinen biri esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń 1997 jıl 29 avgustda qabıl etken «Bilimlendiriw haqqında»ǵı nızamında tiykarǵı itibar puqaralardıǵa tálım, tárbiya beriw, kásip-óner úyretiwdiń huqıqıy tiykarların belgilep beriwge qaratılǵan. Tálım beriw processinde jaslar pán, etika, miynet, huqıq, siyasat, ádebiyat hám kórkem-ónerdi, sonıń menen birge, ulıwma hám fizikalıq mádeniyattı ózlestiredi. Puqaralıq jámiyetin hám huqıqıy mámleketti qurıw sharayatında tálım shaxstıń hár tárepleme, uyqas rawajlanıwı ushın negiz jaratadı. Huqıqıy tálım basqa sociallıq pánlerden parq etip, tikkeley mámleket, huqıq máseleleri haqqında tálım beredi.

Huqıqıy tálım-huqıqıy bilimlerdi ózlestiriwdi, ámeliy kónlikpeler hám ilmiy tájriyelerdiń qalıplesiwin názerde tutadı. Jaslar iyelegen huqıqıy bilimler, kónlikpe hám ilmiy tájriyeler olardıń barksamal insan bolıp jetiwishlari ushın jay tayarlaydı. Huqıqıy tálimniń izbe-iz, úzliksiz, sistemalı hám tereń bolıwı shaxs rawajlanıwındaǵı jas menen baylanıslı múmkinshilikler menen belgilenedi.

Huqıqıy tálım birden-bir jóneliske iye bolıwı kerek. Bunıń mánisi sonda tiykarǵı itibar jaslardıń huqıqıy bilimlerdi ózlestiriwi ǵana emes, bálkim olardıń ulıwma rawajlanıw dárejesin jáne social aktivligin asırıwǵa, nızam qaǵıydalarǵa húrmet penen qaraw sezimin oyatıwǵa, onıń qanday áhmiyetke iye ekenligin ańlap jetiwlerine de itibar qaratılıwı kerek.

Huqıqıy tálım - intellektual tárbiya máselelerin sheshiwge qaratılǵan tálım alıwshılardıń biliw xızmetlerin shólkemlestiriwden ibarat. Huqıqıy tálım hár bir insan ushın usı jámiyette jasawǵa, miynet etiwge, erkin bolıwǵa, juwapkershilikli bolıwǵa tayarlaydı. Shaxslardıń minnet hám juwapkershiligi bir topar usıllardı qollaw nátiyjesinde qalıpleseı.

Olarǵa bilimniń social hám jeke áhmiyetin túsindiriw, olardı orınlawǵa úyretiw, óz minnetlemelerin tabıslı, hújdan menen atqarganlıqları ushın sıylaw, tapsırmalar atqarılıwın baqlaw hám zárúrlik payda bolǵanda, oqıwǵa juwapkershilik menen jantasıw daǵı kemshiliklerdi kórsetiw, eskertiw beriw usılar turine kiredi.

«Jámiyette huqıqıy mádeniyattı kóteriw milliy baǵdarlamasın»da huqıqıy tálimniń maqseti hár bir adamǵa ámeliy iskerlikte zárúr bolatuǵın huqıqıy bilimlerde belgilengen mámleket standartlarınan kem bolmaǵan kólemde iyelew múmkinshiligin beriwden ibarat² ekenligi aytıp ótiw orınlı. Huqıqıy tálim mazmunı bólek principler tiykarında ámelge asırıladı. Huqıqıy tálim mazmunınıń principleri degende, bilim beretuǵın iskerligin hám bilim alıwshılar bilw iskerliginiń ózgesheligin belgileytuǵın tiykarǵı qaǵıydalar túsiniledi. Bul principlerge ámel qılıw nátiyjesinde huqıqıy bilimlerdeń ózlestiriliwine hám oǵan tiyisli ayrıqshalıqlardıń qalıplesiwine tiykar boladı.

Bul principler quramına huqıqıy tálimniń áhmiyeti; huqıqıy tálimniń mámleket sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwı baǵdarlarına baylanıslılıǵı; huqıqıy tálimniń úzliksizligi; huqıqıy tálimniń sistemalı hám izbe-izligi; huqıqıy tálimniń ózgesheligi; huqıqıy tálimde erisilgen tabıslar menen muwapıqlılıǵı; huqıqıy tálimniń kásibi baylanısqaqlılıǵı; huqıqıy tálimniń ilimiyligi; huqıqıy tálimniń turmıs penen baylanıslılıǵı; huqıqıy tálimniń ámeliyat menen birligi; huqıqıy tálimniń belsendiligi; huqıqıy tálimniń tárbiya menen birligi; huqıqıy tálimniń basqa pánler menen baylanıslılıǵın kirgiziw múmkin.

2022-2023-jıllar aralıǵına mólsherlengen jańa Ózbekstannıń rawajlanıw Háreketler strategiyası haqqındaǵı Pármanınıń “Bilimlendiriw hám ilim tarawların rawajlandırıw” dep atalǵan bóliminde úzliksiz bilimlendiriw sistemasın jánede jetilistiriw, sıpatlı tálim xızmetleri imkaniyatların asırıw, miynet bazarınıń zamanagóy talaplarına muapıq joqarı qániygeli kadrlar tayarlaw sıyasatın dawam ettiriw názerde tutılǵan.

Haqıyqatında da, mámleketimizde huqıqıy demokratiyalıq mámleketlik hám de puxaralıq jámiyetin qurıw hám de sáwlelendiriwdi huqıqıy bilimlendiriw tárbiyanıń nátiyjeli shólkemlestiriliwi júdá áhmiyetli.

Ulıwma orta bilimlendiriw mekteplerinde balalar tek ǵana pánler boyınsha bilim aladı, bálki óziniń zamanagóy talaplarǵa juwap beriwshijoqarı sıpatlı bilim alıw huqıqın, balanıń jetik shaxs bolıp er jetiwine járdem beriwshi axborot alıw huqıqın, puxaralıqtıń iskerlik ómir poziciyasın tárbiyalawǵa járdem beriwshi óz pikirin erkin ayta alıw huqıqın, óz abroyı hám qádir-qımbatınına, tárbiya hám jazalawdıń huqıqıy emes formalarına, onıń jeke ómirine aralasıwdan qorǵaw huqıqın, den sawlıqtı saqlaw hám jeke qáwipsizlikke tiyisli huqıqın, dem alıw hám waqıttı qızıqlı ótiw huqıqın, sonday-aq, balalar ózin-ózi basqarıw mekemelerinde qatnasıw huqıqın ámelge asıradı.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т: Ўзбекистон, 2022. -81 б.
2. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатият билан давом еттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. Т: Ўзбекистон, 2017. –592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –488 б.
4. Гафаров З.М., Каримова О.А. Методика правового обучения - Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Зиёмухаммедов Б., Абдуллаева Ш. Педагогика. - Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2000. Зуннунов А. Педагогика назарияси. –Т.: Алоқачи, 2006.
6. Каримова О.А. Ёшлар ҳуқуқий тарбиясининг асосий йўналишлари. - Т.: Ўзбекистон. 1999.
7. Каримова О.А. Ҳуқуқий тарбия методикаси. - Т.: Адолат, 2000.